

Fábri György

Média és etika

1. Bevezetés: az etika és a média kapcsolódásának tematikus pontjai

A „média” és „etika” kifejezések sokak számára két, egymástól igencsak távol álló világot jelenítenek meg. Elsősorban a médiával kapcsolatban közkézen forgó negatív sztereotípiák (manipulál, értékzavaros, pontatlan, elüzletiesedett stb.) nyomán alakult ki az a sommás megítélés, hogy a kettőnek semmi köze nem lehet egymáshoz.

Pedig a média és az etika legalább három vonatkozásban mélyen és szorosan összekapcsolódik, ráadásul mindennapi életünket közvetlenül meghatározó módon:

- A média működése maga is alapvetően etikai szempontból minősíthető, etikai normáknak kell megfelelnie (még jogi szabályozása is többnyire ilyen tényezőket szankcionál).
- A kortárs etikai problémák jelentős része döntően társadalmi kom-

...a média és az etika legalább három vonatkozásban mélyen és szorosan összekapcsolódik, ráadásul mindennapi életünket közvetlenül meghatározó módon.

munikációs ügy (értékpluralizmus, közösségi cselekvések, környezeti felelősség, szexizmus, tisztelettanúsítás stb.), amely gyakran a médiában megjelenve ölt formát.

- A medializált világ jellemzője, hogy egyéni és közösségi életünk nagy részének morális értéke, értékelése a médián keresztül is formálódik (például az értékek és cselekvések visszaigazoltsága a média által vagy az igazság felismerése, egyértelműsége), még akkor is, ha ezt közvetlenül nem is éljük át, mert például magunk nem is vagyunk gyakori médiahasználók, azonban a közgondolkodást, közmegítélést a médiareferenciák határozzák meg.

Mindez annak a folyamatnak az eredményeképpen alakult így, amit a világ „medializálódása”/„mediatizálódása” elnevezéssel jelöl a szakirodalom (előbbi formulát a német, utóbbit az angolszász nyelvterületen használják, jelen írás a németes formulát alkalmazza). Másképpen fogalmazva, az információ és kommunikáció korszakáról szokás beszélni, ami az etikai megítélésről és a cselekvések morális megítéléséről zajló diskurzust kiterjesztette a hagyományos morálfilozófiai, közösségi vagy vallási kereteken túlra.

Jelen fejezet első részében ezért az információs és kommunikációs alapfogalmak etikai aspektusait mutatjuk be, majd a medializáltság jelenségét és annak etikai következményeit ismertetjük. Ezt követően az etikai normák alakulását tárgyaljuk a média által meghatározott területeken, végül a médiában jelen lévő etikai elvekre és a médiahasználat etikai vonatkozásaira térünk ki.

2. Az információ etikája

Az információ fogalma, társadalmi és gazdasági jelentősége a 20. század harmadik harmadában került a világmagyarázatok középpontjába. Nyilván-

...a társadalmi-gazdasági viszonyok és folyamatok mind komplexebbé válása nyomán egyre inkább az információ vált a hatalom meghatározó elemévé.

valóan nem magának az információnak a létezése az újdonság, hiszen az emberi gondolkodás kezdete óta mindig is foglalkoztatta a gondolkodókat a dolgokról való ismeret vagy ezen ismeretek megjelenítése vagy megint másképpen a dolgokról való ismeretek megszerzésének folyamata. Azonban a társadalmi-gazdasági viszonyok és folyamatok mind komplexebbé válása nyomán

egyre inkább az információ vált a javak előállításának és elsajátításának, valamint (s témánk szempontjából ez a leginkább fontos) a hatalomnak a meghatározó elemévé.

2.1. Az információ mint gazdasági és társadalmi jelenség etikai vonatkozásai

Az információ gazdasági szerepe két tekintetben is megjelenik. Egyfelől a piaci érvényesülésben, illetve a javakhoz való hozzájutásban az információ mind gyorsabb és mind teljesebb birtoklása előnyt kínál. Ezáltal az információ megfogal-

mazása, közvetítése, elosztása közvetlenül befolyásolja az egyes emberek, közösségeik és munkájuk sikerességét. Ahogyan fogyasztóként is hatékonyabbak, ha jobb az információs pozíciójuk. Másfelől maga az információ válik terméké, hiszen a termelésben és a szolgáltatásban egyre nagyobb arányban vásárolunk információkat, illetve információ alapú termékeket. A banki-tőzsdei mechanizmusok mellett ilyen például azoknak a digitális alkalmazásoknak a sora, amelyek szállásról,

időjárásról, életmódról, kalóriákról stb. kínálnak adatokat. Ehhez kapcsolódik az információkat feldolgozó technológia, végeredményben az informatikai iparág egésze is. Ez azonban már nem szorítkozik a hagyományos számítástechnikai eszközökre, hiszen folyamatosan növekszik a használati termékek információs tartalmi aránya (gépjárművek komputerizálódása, a háztartási robotika stb.)¹

Az informatikai illetve informatikai komponensű eszközök terjedése első pillantásra távol esik a média és etika tárgykerétől. Azonban az informatikai infrastruktúrához, mint média-eszközökhöz való hozzáférés már önmagában is etikai kérdések sorát veti fel a médiahasználatban. Például demokratizálja az információkhoz való hozzáférést az informatika elterjedése, de amikor erre alapozva lényegében megköveteli a társadalom az informatikai eszközök használatát, az ilyenekkel még nem rendelkezők hátrányba kerülnek. Még komolyabb etikai dilemmát vet fel a „dolgok internete”, vagyis az emberi közreműködés nélkül kommunikáló és együttműködő gépek egyre terjedő tömege. Egyáltalán: digitalizálhatóak-e morális kérdések, például az önvezető autók morális döntései?

...digitalizálhatóak-e morális kérdések, például az önvezető autók morális döntései?

Például a mozdony-dilemma (illetve egyik speciális esete, a FatMan-dilemma) nem csupán elvont spekuláció utóbbiak esetében, hanem könnyen előálló konkrét közlekedési helyzet. Tömören összefoglalva, morálisan mi az elfogadható abban a helyzetben, amikor váltó-állítással kell döntenünk, hogy egy vagy öt embert gázoljon el a vonat? És még inkább: lelökjünk-e egy kövér embert a

¹ KONDOR-FÁBRI 2003, 44-74. o..

mozdony elé, ha ezzel megmentünk öt másikat?² Itt most nincs mód részletezni magát a morális dilemmát (amúgy a filozófia történetének számontartott alakjai közül bő kétharmados többsége van azoknak a megközelítésnek, melyek alapján eltérítenek a vonatot az egy ember felé az öt megmentése érdekében), csak az az új dimenzió az érdekes a számunkra, amikor mesterséges intelligenciák fognak ilyen döntéseket hozni. Mivel ezek a gépek az alapprogramjukat a funkciójuk miatt jelentős önfejlesztéssel haladják meg, a használatuk önmagában is etikai probléma: kitehetünk-e emberi életet nem emberi döntéseknek? A felelősség, az irgalom, a katarzis, az elkerülhetetlen bűn feldolgozása és hasonló vonatkozások sora merül fel az információs technológia fogalmi (és reális) környezetében.

2.2. Digitális eszközök és az igazság

Mindennek tehát közvetlen következményei vannak a média és az etika területén egyaránt. Az etikai alapkérdések leginkább tárgyalt területei közé tartozik a igazságtartalom megléte egy-egy kijelentés során. A klasszikus logika szabályai szerint egy értelmes kijelentés vagy igaz, vagy hamis, s ilyen bináris kódon alapul a digitális eszközrendszer is. A modális logikák (többértékű logikák, például „kezd igaz lenni” vagy „kezd hamis lenni” értékkel) már felbontják az információkról alkotott hagyományos képünket. Az egyre inkább realitássá váló kvantumszámítógép éppen a meghatározhatatlanság közegében végzi fizikai

Az információs technológia fejlettsége a realitás és az igazság megítélésének mércéit is elbizonytalanítja.

műveleteit, tehát az adatszerűség megszokott és műszaki eszközökhöz kötött sémáitól szakad el.

Az információs technológia fejlettsége a realitás és az igazság megítélésének mércéit is elbizonytalanítja. A kép mint elsődlegesen bizonyító erejű evidencia („hiszünk a szemünknek”) teljes körűen

manipulálhatóvá válik. Ez ma már igaz a mozgóképre is, vagyis a filmes anyagok sem biztosítják az igaz-hamis megkülönböztetés egyértelmű fogódzóit. A technikai tudás és a technikai műveltség emiatt újra felértékelődik, hiszen ezek segítik a torzítások kiszűrését.

A média világában tehát technikailag könnyen módosítható az igazság és hamisság határvonala. Ezért kap a morális érvelésekben is újra hangsúlyt a tekintélyek (autoritások) szerepe. Az információ forrása mint a hitelesítés és hitelesség biztosítója, részben technikai kérdés is. A konstruált világok információs megoldásokkal jönnek létre: a küllem (design), a webcímek/műsorcímek, a tartalomszolgáltatás rendszeressége és stílusa, a képi/filmes anyagok használata hatékonyabban, gyorsabban és egyre inkább tömeges méretekben képes megvalósítani az igazság látszatának előállítását, mint az álhírek, hamisítások információs kor előtti terjedése. Ez pedig már átvezet a kommunikáció világába.

² THOMPSON 1985, 1409. o.

3. A kommunikáció világa

3.1. Kommunikáció mint közösség

A kommunikációt a mindennapi szóhasználat gyakran összekeveri a „közléssel”. Ezzel szemben a kommunikáció etikai dimenzióját is alapvetően meghatározza, hogy a közösség (*communio*) szóból ered, nem csupán etimológiailag. A *communitas* részének lenni, vagyis a közösséghez tartozni, alapvető létformája az embernek, így az *excommunicatio*, a kiátkozás/kiközösítés volt a létező legnagyobb büntetés. (Ez evolúciósan is értelmezhető, hiszen például a kutyák esetében máig a legnagyobb büntetés a „kizárás”, vagyis a falkatagok [a gazda] elfordulása.) A közösségben való lét határozza meg a világról való gondolkodás sémáit, elsősorban a nyelvet, a fogalmakat, az elgondolható dolgok körét.

„A társadalom nem csupán a közlés által, hanem a közlésben magában létezik.”

Ugyanakkor a közösség nem is működik másképpen, mint közlések folyamatos, tagolt, egyre összetettebb rendszerében. Ahogyan Dewey írta: „A társadalom nem csupán a közlés által, hanem a közlésben magában létezik.”³ A közösséghez tartozás és a közlés tehát egymást feltételezi, egységben alkotják az emberi élet kereteit. Ez a dinamikus viszony jellemzi történeti és szociológiai változásait is.

3.2. Kommunikáció és eszközhasználat

A technológiák változásainak nem csupán a kommunikáció jellegére, hanem az etikai konszenzusok érvényesülésére is közvetlen hatása volt. A szóbeliség időszakának sajátosságai a közösség egészét jellemezték: a tudás átadása instabil, ezért az alkalmazott technikák sem „precíziósak”. Nem ellenőrizhető vagy ismételhető meg az adott eljárás, közlés pontosan, így a hagyomány, a szóban és viselkedéssel, külső jelekkel (öltözködés, tárgyak) meghatározott jelentés-tartalmak körvonalazzák a műveltséget és az értékrendet.

Az etika ebben a közvetítő közegben, a médiumban nem lehet elvek, szabályok, normák gyűjteménye, hanem a szóbeli információátadással és emlékezettel belátható közösség működési rendje. Elsősorban nem szabályok, hanem személyes példák közvetítik a kívánatos magatartást. A hősök történeteinek újramondása végzi el a bevést, a példájuk szocializál és meghatározza az elfogadható, követendő cselekvési mozgásteret.

A szóbeliség kora nem egyszerűen az írás hiányát jelenti. Az írás, illetve az egyértelmű és változatlan rögzítettség nem létezése miatt a kommunikáció alapfogalmai (a szavak és a beszéd; a közlés és az üzenet, a tudás és az emlékezet) mást jelentenek. Az emlékezet az egyetlen tárhelye az információknak, a tudás pedig az ismétlődő újrakimondást jelenti. Ehhez képest a rögzítettség korszak-

³ DEWEY 1915, 2. o..

kaiban (írás, nyomtatás, hang- és képfelvétel) a tudás nagymértékben elszakad az információk folyamatos közlésétől, mivel ezek elvileg rendelkezésre állnak, elegendő csupán hivatkozni rá vagy felidézni.⁴ Tudásnak ezért az információk interpretációja, elrendezése és kiemelten az új tudások alkotása számít.

3.3. Kommunikációs közvetlenség és közvetítettség

Az információkra, állításokra való rákérdezés és megvitatásuk lehetősége ezzel a kommunikáció részévé válik, a közösség identitása így formálódik. Az etikai elvárások is így rögzülnek, válnak közvetítetté. A jelenidejűség kizárólagosságának a helyét az örök időkre szóló szabályok érvénye váltja fel. A modernitás irodalmi interpretációjában Mózes az Úrtól kapott törvényeket kőtáblára vési,

...a közlés mélyen beágyazódott a közösség dinamikájába, vagyis a közlésre állandó és egyenrangú visszajelzést adhatott a közösség.

nem csupán szóban ismétli a népnek – főbenjáró bűnnek pedig nem is annyira ezek megszegését, hanem a törvény mivoltuk megkérdőjelezését tekinti.⁵

A kommunikációs eszközök tehát reprodukálhatóságot, információs stabilitást biztosítottak, miközben a közlés mélyen beágyazódott a közösség dinamikájába, vagyis a közlésre állandó és

egyenrangú visszajelzést adhatott a közösség. Az írásos rögzítés még fejlettebb formája, a könyvnyomtatás ugyanakkor (paradox módon) együtt járt a tudás destabilizálásával is. Hiszen a leírt, kinyomtatott szövegek egyre többször (a reformáció korában pedig túlnyomórészt) ugyanarról a jelenségről többféle, egymással vitatkozó értelmezést vagy/és értékítéletet fogalmaztak meg. Így a hagyományban nem vitatható világmagyarázatok és történetek pluralizálódtak, az olvasóközönség töredezetté vált, és passzivitása is oldódott. Mérlegelést, döntést, választást követeltek meg tőle a többféle vélekedést bemutató rögzítettségek.

A mind komplexebbé váló társadalomban ez a visszajelzés és általában is, a közlés „közösségi birtokban tartása” intézmények és intézményesített processzusok (nyilvános viták, véleményezések) által közvetítetten valósul meg. A véleményalkotás és a vitathatóság domináns elvévé válása a reformáció korától kezdődően terebélyesedett társadalmi súllyal bíró, egyre inkább önálló közösségi működéssé, amelyben meghatározó motívummá vált a közlés szabadsága.

Ehhez azonban világos és széles körben magától értetődően elfogadott gondolkodási, műveltségi és ezeket követő etikai standardok adtak keretet. A stilisztikai követelmények, a hivatkozási bázis, az érvelések logikája szorosan kötelezte a nyilvánosan megszólalókat. Ez egyben etikai elvárást is közvetített. A hitelesség, igazságérvény, tisztelet mint értékek a jóról és rosszról való ítéletalkotásban

⁴ NYÍRI 2007, 34–35. o..

⁵ MANN 1970, 716–717. o..

egyértelmű követelményt s egyben módszertant is jelentettek. Az egyik legfontosabb kommunikációs csatorna, a templomi prédikáció esetében pedig a keresztény világszemlélet helyezte el a közlést és a befogadást a közösség mindennapjait, legelemibb élettevékenységét is átható rendszerbe. A hivatalos (pl. prédikációs) és informális közösségi kommunikáció iniciatívái és határai jórészt egybeestek, ami koherenssé és igen erős legitimitással rendelkezővé tette az etikai gondolkodást, az etikai ítéletalkotást. Sőt a társadalmi-gazdasági-politikai folyamatokban a legitimitási és etikai számonkérés mind erőteljesebben a közlési/befogadási/vitatkozási platformokon zajlott, ami a kommunikáció professzionizálódását hozta magával. A közvetítő közeg, a média így szakadt ki a közösségi élet szerves komplexitásából és formálódott önálló egységgé. A tömegkommunikáció korszaka érkezett el.⁶

A véleményalkotás és a vitathatóság domináns elvé válása a reformáció korától kezdődően terebélyesedett társadalmi súllyal bíró, önálló közösségi működéssé, amelyben meghatározó motívummá vált a közlés szabadsága.

4. A média kora

4.1. A nyilvánosság szerkezetváltása

A polgári nyilvánosság szerkezetváltását⁷ a rendi, egyházi és monarchikus struktúráktól függetlenül, nem ritkán azokkal szemben megszerveződő társadalom létrejöttéhez kötik. Magánemberek együttese válik befogadó közönséggé, olyan közeggé, amely kíváncsi a véleményekre, amelynek véleménye van, és amely igényt tart rá, hogy a „nyilvános okoskodásban” (*Rasonnement*) méretődjenek meg a hatalommal bírók. A társadalom tehát, modern értelmében, maga a kommunikáció, de immár nem közvetlenségében (*communio*), hanem média-csatornák közvetítettségében.

Ennek első fázisa azonban nem a politika világában, hanem a kultúra, művészet alkotásainak élvezete és értékelése. A 18. század francia szalonjai, angol klubjai, német koncertjei még sok tekintetben kötődnek az udvari társasághoz, de már a helyszínek és a kommunikációs fórumok térben, eszközben és személyekben is kihozzák a nyilvános beszédet a hierarchizált körökből. A kávéházak és irodalmi lapok mint a tömegkommunikáció első fórumai, olyan magatartási és megnyilvánulási normákat alkotnak (mint például a vitakészség, provokatív fogalmazás, pletykák fontossága, sztárolás), amelyek mélyen beivódnak a nyugati tömegkommunikáció működési elveibe.

Ezt egészíti ki a Francia Akadémia nagy kezdeményezése, az *Enciklopédia*.

⁶ BARBIER-LAVENIR 2004, 162–187. o.

⁷ HABERMAS 1993, 66–80. o.

Az egyszerre tudományos programként és médiavállalkozásként funkcionáló munka egyrészt behúzta a tudományos értelmiséget, a tudományos alkotómunkát a formálódó médiavilágba, másrészt a tudományos tematikát mint közügyet mutatta be. A nyilvánosság tematikai alappillérei (társasági hírek, eszmék és politikai ideológiák, hatalmi érdekek, gazdasági információk) közé így

A nyilvánosság tematikai alappillérei közé így a tudomány is bekerül, ami hatással van az egész közegre.

a tudomány is bekerül, ami hatással van az egész közegre, hiszen az érvelések és kifejezésmódok a tudomány igazságérvényének és logikai követelményeinek igyekeznek megfelelni.

A felvilágosodás tehát nem csupán időszaka, hanem jellemzőket alakító környezete is a modern

kori média formálódásának. Mindmáig őrzi a média működése ezeket a morális és tartalmi jellegzetességeket: a kritikai funkciót, az értelmiségi közeghez való kötődést, a társadalmi célokat, a tudás terjesztésének és számonkérésének elszánását. Az ezt követő kétszázötven évben az ezredforduló idejéig mindezek kibontakozása és ellentmondásai uralták a médiát.

4.2. Médiatörténet az elérhetőség és a tartalom dinamikájában

A felvilágosodástól a 19. század első harmadáig a domináns médium a könyv, illetve „könyvecske” volt (a francia forradalom lázas röpirat- és napisajtó kultúrája ebben kivételt képez). A nyomtatás és a könyvkiadás természetesen a reformáció idejétől kezdve és teológiai-szellemi-politikai mozgásaitól ösztönözve vált a kommunikáció meghatározó alapzatává. Azonban mintegy háromszáz éven át egy zárt, a technikai újításoktól elzárkózó hivatásrend működtette, amely annak árán is őrizte számos kiváltságát, hogy így a hatalomnak nem tetsző publikálásokról lemondott. Az olvasóközönség pedig rendkívül szűk volt, amit például Franciaországban az olvasni tudás hiánya korlátozott, vagy az e téren jobban álló német, illetve angolszász területen a lehetséges olvasók fizetőképességének csekély volta.

A könyv „második forradalma” a 18. század közepén együtt járt a műfaji és olvasási váltással, a korábban domináns vallási tematika helyét fél évszázad alatt átvette a tudomány és a szórakoztatás. A periodikák megjelenése olcsóbb voltak és aktualitásuk miatt az olvasói hozzáférést bővítette, a tipográfia átláthatóbbá vált (jól elkülöníthető bekezdésekbe tördelték a szöveget), s bár a reformáció, illetve a könyvnyomtatás korai szakaszában is készültek kézre álló méretű kiadványok, ekkoriban egyre népszerűbb lett a zsebkönyvek formátuma. Mindezek révén folytatódott az olvasás demokratizálódása.

A művelt közönség és a tartalomkínálat radikális bővülése alakította ki a médiakommunikáció világát. Ebben a könyvek, az újságok, a periodikák, a szalonok, a kávéházak, a klubok és az értelmiségi társaságok, egymással szorosan összekapcsolódva, együtt váltak a nyilvánosság terévé. Ez a média

információinak és stílusának áthatóságát, vonatkoztatási rendszerként való működését mélyítette el.⁸

4.3. A reformáció médiaforradalma és a francia forradalom mint médiaprojekt

Az újkori média erejét két esemény médiaszempontú felidézésével is érzékelhetjük. A reformációt nem csupán a könyvnyomtatással, de a nyomtatott szövegnek mint médianak a tudatos, hatáskeltő használatával összefüggésben nevezhetjük

valóban médiaforradalomnak. Vallási-teológiai ügyekben korábban is zajlottak élénk nyilvános viták, de például Erasmus latin nyelvű szövegei szükségképpen csak szűkebb kört érthettek el. Luther és reformátortársai német nyelvű anyagai olcsón lettek elérhetőek, ráadásul nem csupán a kinyomtatásuk volt az újdonság, hanem terjesztésük hálózatszerű megszervezése is. A szerzők, a nyomdák, az árusítók és az olvasók valódi közösségé váltak, hiszen viszonylag rövid idő alatt jutottak el száz-

ezres példányszámban a reformációs iratok, vitairatok stb. ezekhez a körökhöz. A hatékonyságot erősítette, hogy Luther tisztában volt a képek kommunikációs erejével, így a kiadványokban metszeteket, a reformációs mozgalomban pedig képeket is bőségesen alkalmazott (a Cranach család közreműködésével).

A korszak másik végpontján a francia forradalom áll. Már az amerikai *Függetlenségi nyilatkozatot* és a nyomában kitört háborút is a politikai nyilvánosság kiszélesedése tett lehetővé az északi kontinens brit gyarmatain. Az ott működő közel félszáz (!) újság folyamatosan beszámolt az angolok erőszakosságáról, teret adott a gyarmati ügyek megvitatásának és az így létrejött politikai kultúra egy közösséget is létrehozott, amely egyébként nem definiálódott. Ennél is látványosabban koncentráldott a 18. század végi Párizsban egy viszonylag szűk tér- és időközegben a megelőző fél évszázad médiafelvirágzásának szinte minden eleme. Nem véletlen, hogy a forradalmi hullámok éppen a sajtó szabadságának követelésével kezdődtek, majd a forradalom menete egyetlen hatalmas kommunikációs lökületben tartotta a francia fővárost. Természetesen ebben a ritmusban az elmélyült, hosszadalmas érvelések helyét a gyors reagálások váltották fel, a kiadott könyvek száma például

...a média a közösség egészét átható és a közösség egészének mozgásába illeszkedő, azt mozgató jelenség maradt.

⁸ BRIGGS-BURKE 2004, 96-105. o.

az első három forradalmi év nyomán jelentősen csökkent, míg 1789 második felében mintegy 250 lapot alapítottak.

A forradalmi médiatobzódásban is érvényesült azonban az a sajátosság, hogy a sajtó nem önmagában alkotta a kommunikációs teret: a klubok, tüntetések, népünnepélyek, a nyilvános kivégzések színterei, a megmaradt szalonok, David festményei ugyanúgy alkotórészei voltak ennek a közegnek, vagyis a média a közösség egészét átható és a közösség egészének mozgásába illeszkedő, azt mozgató jelenség maradt. Nem véletlen, hogy a forradalmi törvényhozás is folytonosan visszatért a sajtó szabadságára. 1793-ban kimondták a sajtó teljes, korlátozásoktól mentes szabadságát, amit rögvest kiegészítettek egy átmenetinek mondott rendelkezéssel ezen cikkely felfüggesztéséről (ez érvényben is maradt ezek után a császárság kikiáltásáig, utána pedig végképp tárgytalanná vált). Hasonlóan jelentős hatása volt a médiaetika alakulására annak, hogy az elmélyült és az elit társaság normáit követő stílus helyébe a felületes, nem ritkán trágár fogalmazások léptek, a mozgósító-meggyőző kampánycéloknak alárendelve az írást, publikálást.

5. A média mint normaadás

A modern kori médiavilág formálódási időszakából kiemelt főbb jellemzők kétszáz éven át meghatározták a médiával kapcsolatos etikai elvárásokat. A mítoszok és anomáliák mindezen időszakban az „igazság” kulcsfogalma körül forogtak (elég, ha a gyakran használt, Deák Ferenchez is kötött médiaszentenciára gondolunk: „nem hazudni!”). Az igazsághoz való viszony nem csupán a

Az igazsághoz való viszony nem csupán a média hitelességét mutatja, hanem azt a morális elvárást is támasztja a médiával szemben, aminek elsőrendűen meg kell felelnie.

média hitelességét mutatja, hanem azt a morális elvárást is támasztja a médiával szemben, aminek elsőrendűen meg kell felelnie.

5.1. A média és az igazság

Magától értetődőnek érezzük ennek megkövetelését, pedig az „igazság” és „média” fogalmainak mélyebb vizsgálata ad okot némi bizonytalanságra.

Hangsúlyozzuk, hogy nem valamiféle általános szkepszis vagy felszínes relativizmus miatt célszerű rákérdezni erre. Amikor Luhmann ezzel kapcsolatosan kritikai megjegyzéseket tesz, ő sem magának az igazságérvénynek a létezését kérdőjelezi meg.⁹ A tömegmédiának arra a mozzanatára utal, hogy az nem pusztán megfigyelés (obszerváció), hanem cselekvés, közreműködés (operáció). A tömegmédia nem valamiféle társadalmon kívül álló, független normaadó

⁹ LUHMANN 2007, 104–113. o.

rendszer, hanem önmaga is része a közösség folyamatainak, hatni és cselekvésre ösztönözni kíván, ezért értelmezhetetlen az olyan vád vele szemben, hogy torzítaná vagy manipulálná a valóságot – merthogy mit is tenne más? Feladata és hivatása az információk megosztása, de ezt nem valamilyen elvont objektivitás távolságából teszi, hanem a közvetlen interakció, ingerlés során. A tömegkommunikáció révén nem csupán megfogalmazódik, hanem meg is teremtődik és reprodukálódik a társadalmi valóság, ami így szükségképpen nem lesz értékmentes, semleges és csupán technikai.

A kérdés az, hogy vajon ezenközben miképpen van jelen, akár hatóerőként, akár számonkérési bázisként egy vonatkoztatási rendszere, ha úgy tetszik, a tények világa? Két nagy média-kampány felidézésével a média közeg és beavatkozó jellegére láthatunk példákat.

Feladata és hivatása az információk megosztása, de ezt nem valamilyen elvont objektivitás távolságából teszi, hanem a közvetlen interakció, ingerlés során.

5.2. A média igazságkeresése és -torzítása

A 19–20. század fordulójának azóta is gyakran elemzett eseménye volt az Alfred Dreyfus francia tüzértiszt elleni kémkedési per. A zsidó származású vezérkari kapitányt hamis bizonyítékokra alapozva, antiszemita kampánytól kísérve ítélték el kémkedésért, amivel szemben társadalmi mozgalom indult. A híres értelmiségiek és politikusok vezette akció elérte, hogy újra megvizsgálva az ügyet, tizenkét év után felmentették és rehabilitálták Dreyfust. Mindebben a sajtónak kiemelkedő szerep jutott, amit Emile Zola világhírű író *J'accuse...* (Vádolom...) című, paradigmikus újságcikke fémjeliz a *LAurore* irodalmi napilapban. A média egyfelől a hamisítások feltárásával a hatalommal szemben alternatív valóságképet mutatott, másfelől elég ereje volt ahhoz, hogy a politikai, bírói, katonai erőközpontok érdekeivel szemben bele is avatkozzon a közösség életébe. Az igazságkeresés és a bátor kiállás mellett a Dreyfus-ügy azért is médiatörténeti eseménnyé vált, mert a közösségi normaadás igénye egy sajátos szerep kialakulásával jelentkezett, nevezetesen a közügyekben a publikumot megszólító vagy annak „játészó” értelmiségi színre lépésével. Ennek a szereplőnek ugyanis nincs közösségi felhatalmazása (senki nem választotta meg vagy nevezte ki közhivatalba), nem szakértője a témáknak, megszólalásának legitimitása morális-etikai jellegű. Az „igazságot” és az „érdekmenetességet”, a „köz ügyét” képviseli a hatalommal szemben, amihez egyetlen forrásból, a nyilvánosságból, a médiából merít erőt, viszont erre morális küldetéssel tarthat igényt.

Ez az erő ugyanakkor visszajára is fordulhat. Erről írt kisregényt Heinrich Böll a német bulvársajtó működésétől ihletve 1974-ben. Maga a történet, bár több forrásra lehet ráismerni benne, ebben a formában egy fikció: a *Katharina Blum elvesztett tisztessége* azt mutatja be, miképpen teheti tönkre a közhangulatra rájátszó sajtó a vele szemben teljesen kiszolgáltatott magánemberek életét. Egy

bűnügy mellékszereplőjeként a kommunista szimpátiával hivatalosan nem, de a média által megvádolt asszony nyilatkozatait önmaguk ellenébe fordítják az újságírók, közben rokonait, ismerőseit zaklatják a sajtószabadság és a tájékoztatási igény nevében, megtévesztésekkel bírnak szóra és használnak ki embereket. A főhős ezzel szemben tehetetlen, hiszen semmilyen hivatalos procedúra nem védheti meg – lévén a média működése sem procedurális, nem intézményesített. Fellépése tehát, ami a Dreyfus-ügyben a hatalommal szembeni polgári ellenállást tette lehetővé, önmagában nem szankcionálható (ha csak konkrét jogszabályt nem sért, amint ezt később láthatjuk). Magyarán, a média a sajtószabadság elvének érvényesülése okán olyan módon résztvevője a közösség életének, hogy formális szabályok csak szélső esetekben kötelezik. Emiatt nagymértékben felerősödik etikai-szakmai elvek betartásának és magának a médiamunkás személyeknek a fontossága. Az elbeszélés konfliktushelyzetét sem tudja másképpen feloldani a főszereplő, mint hogy lelövi az újságírót, ami jelzi, hogy a rendszerrel szemben nincs esélye. Viszont ez a momentum jelzi azt a sajátos szerepet, amit a média művelői a médiának mint rendszernek a működésében betöltenek.

5.3. Az újságíró esendősége

A média etikája ezen a ponton a személyes etika normáival érintkezik. A médiával szembeni etikai jellegű kritikák igen gyakran összemosódnak az újságírókat elmarasztaló morális fenntartásokkal. Míg a formailag szabályozott alrendszerekben (jogszolgáltatás, államigazgatás stb.) a személyes habitus, morális integritás esetlegességeivel szemben a szabályozottság és az intézmények elsőbbséget

...a média alkotóinak lényegesen tágabbak a határai s ezzel sokkal nagyobb a személyes felelősségük.

élveznek, azaz csak komoly normaszegéssel sérthetik meg az intézmény alapvető funkcióit, addig a média alkotóinak lényegesen tágabbak a határai s ezzel sokkal nagyobb a személyes felelősségük. Az újságíró esendősége (elfogultság, befolyásolhatóság, felületesség, illetve ezek ellenpontjaiban

a megingás: elkötelezettség, elvhűség, becsületesség) könnyen a munkáját közvetlenül meghatározó tényezővé válhat. Itt nem a jogszabályokat konkrétan sértő magatartásokról van szó (megvesztegetés, rágalmozás stb.), ezért a morális megítélés tere nő meg. Azonban ennek visszahatása a mediaszereplők tevékenységére legfeljebb hosszabb távon tapasztalható, így az egyéni morális pozícionáltság, személyes döntéseken múlik az érvénye.

Tehát a média alkotóinak morális döntései és felelőssége elválaszthatatlan a nyilvánosság etikai egyenszilárdságának megvalósulásától. A médiamunkások etikai helyzetét befolyásolja, hogy ők maguk személyükben is alávetettek társadalmi normáknak, illetve vállalják/választják azokat. Ezért tevékenységüknek nem csupán az eredménye (a megjelent médiaanyag) ítéltető meg morálisan, hanem ők maguk mint felelősök is. Ebből az is következik, hogy a közösségek morális indítékú/tartalmú fellépése befolyásolhatja a média működését, ha ez etikai megfontolásokba ütközik, mégpedig az újságírók személyére való ráhatással.

5.4. A média viszonya a hatalomhoz és a közösséghez

A média etikai pozicionáltságát nagyban meghatározza ugyanakkor, hogy a mindenkori hatalommal szembeni kritikai attitűd kapcsolódik hozzá. A magyarországi közgondolkodásban ez különösen vonzó motívumot jelentett jó ideig, hiszen a magyar nemzeti és társadalmi identitásnak az ellenzékiesség pozitív eleme, míg a közösséget összetartó lojalitás sokkal kevésbé. A média ezredfordulós változásai hoztak ebben elmozdulást, mivel Magyarországon is elterjedt a *partizanship* médiahasználat, azaz a saját értékrendet, ideológiát, társadalmi-politikai világtérképezést akarják visszahallani a nyilvánosságban a tartalomfogyasztók. Ez a hagyományos kritikai mediaképet módosítja, ugyanakkor felhívja a figyelmet a média közösségalkotó funkciójára. A nyilvánosság konstituálja az individualitáson túli közeget (helyi csoportok, nemzet, érték- vagy az életmódközösségek, hálózatok) az egyes számára is, tehát a működése sokkal összetettebb annál, mintsem hogy a hatalommal való oppozícióban lenne leírható.¹⁰

Láttuk tehát, hogy a média szükségképpen nem lehet mentes a torzításoktól, valamint egyszerre a hatalom ellenében és a közösségi azonosulásokat formálva működik. Ezeknek az ellentmondásosságoknak a metszéspontjában találjuk a média leginkább karaktert adó formáját, a valóságábrázolást.

5.5. Oknyomozó újságírás

A tényfeltáró, oknyomozó újságírás körül épültek ki a sajtó legendás történetei. Mintát és stílust hozott a Watergate-ügy, amikor szívós munkával göngyöltették fel a Republikánus Párt legfelsőbb szintű érintettségét egy választási törvénysértésben – s ez elvezetett a frissen megválasztott Nixon elnök lemondásához. Ez az ereje a médiának évtizedekre hatóan érződött a vele szembeni szakmai és egyben etikai elvárások megfogalmazásában. A tények és okok feltárásának etalonná emelése egyben a valóság, az igazság kategóriáinak

A tények és okok feltárásának etalonná emelése egyben a valóság, az igazság kategóriáinak visszaerősödését is jelenti.

¹⁰ WILKINS-CHRISTIANS 2008, 125–127. o.

visszaerősödését is jelenti. Olyannyira, hogy a törvényi szabályozás a polgári demokráciákban különleges státuszt biztosít a tényfeltáró újságírásnak. Az igazság kiderítéséhez és bemutatásához fűződő érdek ilyenkor felülírja akár az állam hivatali érdekeit, akár a magánélet védelmét – ennek határai azonban folytonosan vitatottak, s mindez jogi és etikai viták sorának a forrása.

6. Szabályozási és szakmai-normatív elvárások

A sajtószabadság, tényfeltárás, valóságreflexió versus személyiségi jogok, vélekedések és tények közti határvonalban elbizonytalanodó közönség, a valós tartalom megítélésének ellentmondásai – a médiával kapcsolatos normatív és etikai dilemmák jórészt ezekből a kettősségekből erednek.¹¹

6.1. Személyiségi jogok, rágalmozás, magánélet

Az ilyen ellentmondások megítélésekor kifejezetten etikai mérlegelések alapján dönt a jogszolgáltatás is. Az úgynevezett „New York Times-szabályozás” egyszerre kínál ehhez precedenst és elvi megfontolásokat. A hatvanas évek elején a lapban hirdetés és tudósítás jelent meg az akkor fekete polgárjogi konfliktusok kapcsán egy iskolai atrocitásról. A lapot beperelte egy Alabama állambeli közhivatalnok, arra hivatkozva, hogy a közölt szöveg megsértette személyiségi jogait, ártott neki magánéletében és hivatali előmenetelében. Az ügyben született legfelsőbb bírósági ítélet indoklásában fogalmazta meg Brennan főbíró, hogy a „közügyekben a vitának akadálytalannak, robusztusnak,

A személyiségi jogokat, a rágalmozás tiltását, a magánélet védelmét tehát nem csorbítja a sajtószabadság, csupán ezek határait teszi az adott közösségben meglévő etikai normáktól függővé.

mindenki előtt nyitva állónak kell lennie”.¹² Márpedig az is akadályozná a nyilvánosság szabad működését, ha az újságíróknak öncenzúrát kellene alkalmazniuk a kockázatos bírságok miatt.

Ezért a joggyakorlatba bekerült a közlések rosszhiszeműségének bizonyítandó volta, tehát közszereplő csak akkor élvez védelmet a hamisnak bizonyult állítással szemben, ha azt eleve rossz szándékkal fogalmazták meg. Az állami hivatalok és az államhatalom képviselői személyükben kisebb védelmet élveznek

az általános törvényi védelemnél, ha a közérdeket szolgáló tényfeltárás az állami működés visszasságait leplezi le. Sőt ha valamely közüggé vált esemény kapcsán magánemberek kerülnek számukra előnytelen helyzetben a nyilvánosság elé (például egy baleset szereplőiként), ezért nem kérhetnek kártérítést, hiszen

¹¹ PETERS 2015, 149–187. o.

¹² Idézi KROKOVAY 2003, 58–65. o.

így ellehetetlenülne a közösség tájékoztatása, ami adott esetben nagyobb súlyú érdek, mint a személyes integritás védelme. Ha pedig az újságíró a mindennapi életben és joggyakorlatban immorálisnak tartott, mi több, törvénytelen eszközöket használ (hamis személyazonosság, megtévesztés stb.), akkor annak a közösség számára hasznos eredménye jócskán tompítja vagy akár teljesen meg is szünteti negatív megítélését.

Mindez azonban nem jelenti az újságírók automatikus felmentését a magánéletet védő szabályozások alól. Ha az oknyomozás, tényfeltárás során büntetőjogilag is értelmezett vétséget követ el, természetesen nem mentesülhet az eljárás alól. Azonban ez önmagában nem hitelteleníti a megszerzett információkat, a várható retorzió mértékét pedig az elért közhaszn jelentősen befolyásolja.

A személyiségi jogokat, a rágalmazás tiltását, a magánélet védelmét tehát nem csorbítja a sajtószabadság, csupán ezek határait teszi az adott közösségben meglévő etikai normáktól függővé. Például az angolszász politikai gyakorlatban a személyes információk (betegségek, magánélet, vagyoni helyzet) sokkal szélesebb körben publikusak, mint a kontinentális gyakorlatban (például az USA elnöke évente nyilvánosságra hozza orvosi állapotfelmérésének eredményeit). A német vagy skandináv térségekben a pénzügyi „botlásokat” lényegesen kevésbé tartják elnézhetőnek, mint a dél- és kelet-európai vagy balkáni országokban.

6.2. A bulvár mint médiaalapzat

A közszereplők körénél és általában az államhatalom szférájánál jóval problémásabb a személyiségi jogok érvényesülése a nyilvánosság legnagyobb figyelmet keltő, legtöbb emberhez eljutó részében, a bulvármédiában. Itt az etikai szempontok két tényező miatt is sajátosan jelennek meg. Egyrészt a magánélet megszokott határainak túllépése az esetek nagy többségében azok beleegyezésével történik, akikről szólnak az ilyen információk. Ugyanis az ő identitásuknak szerves része a bulváros jelenlét, így egymásrautaltságuk mintegy „közös beleegyezésnek” tekinthető. Másrészt a közönség döntő része rendjén valóban találja a magánélettel kapcsolatban amúgy fennálló etikai normák jelentős lazítását, ezért az etikai standardok számonkérése képmutatás volna.

A bulvár etikai háttere a közízlés következtelenségét is mutatja.

Azonban az etikai elvárások relativizálásának súlyos következménye lesz, amikor a bulvár eszközrendszere (és normái) olyanokra terjednek ki, akik nem szabad akaratukból válnak az ilyen médiaakciók tárgyaivá. Az ő védtelenségük a bulvárüzemmel szemben semmivel sem legitimálható, hiszen az oknyomozó újságírással szemben az ő esetükben sem a közérdek, sem a valóságmegismerés nem lehet hivatkozási alap. A jogi szabályozás többé-kevésbé védelmet nyújt

számukra, azonban ez általában csak utólagos retorziókban ölt testet, miközben a bulváros szerepléssel okozott kár ezzel már nem enyhíthető lényegesen.

A bulvár etikai háttere tehát a közízlés következetlenségét is mutatja. Az erkölcsi megítélés „rugalmassága” jelenik így meg akkor, amikor a média kritikusi szerint a szabad véleménynyilvánítás és önkifejezés átmegegy a szabadosságnak nevezett megnyilvánulásokba. Ezek jórészt a szexualitás körében mozognak, aminek a jelenléte a médiában meg-megújuló viták forrása. Vajon mennyire megengedhető a szexualitás ábrázolása, amikor ezt a közönség egy része erkölcsi elveibe ütközőnek tartja? Az USA híres ügyei (Larry Flynt pornóüzletember vagy Howard Stern hírhedten szabadszájú rádiós műsorvezető/szerkesztő pe-rei) során a vádlók azzal érveltek, hogy nevezettek megsértik a közízlést és megbotránkoztatnak. Ezzel szemben a védelmek egyfelől a szólásszabadságra, másfelől a szexualitással kapcsolatos felfogások változékonyságára hivatkoztak.

6.3. Szabadosság és szabadság határán: szexualitás, közízlés, politikai korrektség

A szexualitás öncélú vagy éppen más termékek számára funkcionális megjelenítésével szemben azonban nem csupán a konzervatívok szálltak harcba, hanem a feministák és egyenlőségpártiak is. Ezekben a vitákban körvonalazódott az a felfogás, miszerint nem felel meg erkölcsi elveinknek, ha embereket (többnyire nőket) lealacsonyító, testiségüket eszközként használó, tárgyiasító formában használ fel a média. Mindehhez alapot azonban csakis etikai elveink és azok közmegegyezései formája adhat, vagyis az etikai dimenzió közvetlenül befolyásolja a média működését (ezen nem változtat, hogy a híres provokátorok tudatosan éppen ezeken a pontokon lépnek túl médiamegjelenéseikben a „közízlésen”, mert ezek az ellenpontok jelzik a helyzet dinamikáját is.)

Sok indokolatlan, mi több, alaptalan és méltánytalan kritika éri a politikai korrektség elvét, miközben jó néhány, szinte már parodisztikus túlhajtása valóban ad okot a fenntartásokra. A kritikák valódi tartalma azonban mégsem ezekre vonatkozik, hanem a szólásszabadságot korlátozó hatására. Valóban: a *political correctness* eredetileg is azt tűzte ki célul, hogy megszüntesse a nyilvános (és magán jellegű) beszédben a másokat származásuk, testi tulajdonságaik, szexuális orientációjuk és identitásuk alapján negatívan érő kijelentéseket. Ez közvetlenül hatott a médiára, ott kezdték el a legkomolyabban venni ezt a stílust, illetve maximát. A politikai korrektség révén a bántás, a másik számára lealacsonyítóan érzett beszédmód visszaszorult a médiában, ugyanakkor hatásában az ezt kialakító liberális nézetektől távolabb állók gondolkodásuk elnyomottságaként élik ezt meg.

6.4. Gyűlöletbeszéd és szólásszabadság

A sajtószabadság, a társadalmi környezet és a morális érzék konfliktusa a bulvárnál vagy a magánélet védelménél erőteljesebben tárul fel a gyűlöletbeszéd kapcsán. A gyűlöletbeszéd meghatározása már önmagában is viták tárgya, de számunkra most elegendő egy kellően tág fogalmat használnunk: olyan megnyilvánulások a társadalmi térben, amelyek szándéka, célja, tartalma és formája egyaránt alkalmas emberek körülírható csoportjában félelmet vagy a megtámadottság érzetét kelteni. Az ilyen megnyilvánulásokat a nyugati világ etikai konszenzusa (a gyűlöletkorszakokat leszámítva) egyértelműen elutasítja, helytelennek tartja. Ugyanakkor engedélyezésük és eltűrésük tekintetében jelentős különbségek vannak az egyes országok között. Az egyik maxima egyértelműnek tűnik: az azonnali és közvetlen veszéllyel járó uszítás semmiképpen sem megengedett. Ennek fennállta viszonylag világos lehet egy gyűlésen, ahol a szónok például pogromra szólít fel emberek egy csoportja ellen. Azonban a tömegkommunikációs eszközök világában a médiaeszközök közvetlen elérésű és mozgósító képessége miatt már nehezebb a határvonalat megtalálni a véleménykifejtés és a veszélyes uszítás között.

...a médiaeszközök közvetlen elérésű és mozgósító képessége miatt már nehezebb a határvonalat megtalálni a véleménykifejtés és a veszélyes uszítás között.

Természetesen az Egyesült Államokban találjuk a legkifinomultabb érveléseket a szólásszabadság határai ügyében. Ezek szinte végtelenül szélesek, s az emellett érvek abból indulnak ki, hogy a demokráciának a szólás szabadsága nem járulékos eleme, hanem a lényege. Ezért ha valakiket vagy valamely közösségeket „megvédeni” igyekezne az állam a negatív vagy akár megbotránkozást, félelmet keltő véleményektől, állításoktól, akkor valójában nekik is sérelmet okozna, hiszen kétségbe vonná a közösség tagjainak egyéni autonómiáját, felelősségét, gyengítené a közösség minden tagja számára legfontosabb értéket.¹³ A demokrácia egészének a működéséhez is elengedhetetlen, hogy minden tagjának egyformán legyen módja kifejtetni a véleményét, függetlenül annak tartalmától. Ami azt jelenti, hogy még a demokrácia alapértékeit támadó nézetek kifejtése sem korlátozható. Ezzel szemben jórészt etikai érvekre, vagyis a megtámadottak méltóságára és az egész demokratikus közösség védelmére hivatkoznak a gyűlöletbeszéd korlátozásának hívei.¹⁴

Az érvek jelentős része éppen a gyűlöletbeszéd megnyilvánulásának csatornáit érinti. Még azok közül is többen, akik a minimális korlátozás hívei, úgy vélik, a fórumok szűkítésével lehet a nemkívánatos károkat csökkenteni. Vagyis a nyilvánosság nagyobbik része, a széles körben elérhető média ne adjon teret számukra. Azonban az egyenlőségérv ezzel szemben azt állítja, hogy így va-

¹³ BAKER 2008, 6–7. o.

¹⁴ Uo. 11–12. o.

lójában az állam különbséget tett nézetek között, ami az előbbieket értelmében nem elfogadható. Ehelyett azt javasolják, hogy nem jogi vagy szabályozási eszközökkel, hanem a szilárd etikai elvek kinyilvánításával célszerű a közösségnek elszigetelnie a gyűlölet megnyilvánulásait.

Látjuk tehát, hogy a médiában felbukkanó, okkal-joggal félelmet, felháborodást keltő nézetek státusza önmagában is nehezen feloldható társadalmi, etikai és szabályozási dilemmákat okoz a média számára. Ezt tovább fokozza a média önjárása, amikor a kiszámíthatóan közfigyelmet keltő (botrányos, extravagáns, meghökkentő) híreket sokkal nagyobb arányban és kiemeltséggel közvetíti. Ezért kifejezetten a médiamunkások etikai érzéke és józansága moderálhatja a gyűlöletbeszédet, vagyis a média etikája nem valamifajta elvont moralizálás, hanem a demokratikus közösség alapértékének, a szólás szabadságának a funkcionális megvalósulásához ad elengedhetetlen védelmet.

6.5. Szabályozott normák: személyiségi jogok, gyermekvédelem, közszolgálatosság

Már a gyűlöletbeszédrel és rágalmozással szemben is léteznek olyan jogintézmények, amelyek kifejeznek egyfajta közösségi konszenzust, bár vannak, akik ezt elfogadhatatlan korlátozásnak tartják. A magánélet és a jó hírnév védelme, a másokat etnikai, szexuális azonosságukban vagy valamilyen fogyatékoságuk miatt sértő megnyilvánulások tilalma, a viszontválasz lehetőségének kötelező biztosítása, Európában bizonyos műsorkvóták előírása olyan jogintézmények, amelyek határt szabnak a megnyilvánulásoknak, és egyben konszenzusos etikai

...a közösség ügyeiről szóló vita számára médiafelületet kell biztosítani.

elveket érvényesítenek. Külön kiemelendő mind-ebben a gyermekek védelme. Ebben kifejeződik a veszélyeztetett korosztályok iránti morális elkötelezettség, amelynek révén egyfelől a fejlődésükre

káros műsorformákat igyekeznek távol tartani tőlük, másfelől a manipulálhatóságuk miatt a fogyasztói ösztönzéseket is korlátozzák (amit a hirdetőik igyekeznek kijátszani).

A médiavilág egy sajátos szegmense a közszolgálati média (jellemzően televízió és rádió), ami részben éppen a társadalmi normák által szabályozott nyilvánosságot hivatott példázni és elérhetővé tenni. (A másik karakteres eleme bizonyos műsортípusok elérhetővé tétele a kulturális, közösségi, edukációs és hírszolgáltatási műfajokban, melyek a kereskedelmi csatornákon csak kisebb mértékben lennének jelen.) Egyes álláspontok szerint ilyen csatornákra semmi szükség, hiszen csupán a kormányzati befolyást jelenítik meg s egyébként is, ízlésdiktatúra, ha központilag meghatározott tematikákat és stílusokat használnak. Ezzel szemben áll az az érvelés, miszerint a közösségnek vannak identitást adó általános normái, melyek szükségesek a demokratikus működéshez, valamint a közösség ügyeiről szóló vita számára médiafelületet kell biztosítani.

A közszolgálati szabályozását többnyire etikai kódex jellegű dokumentumokban írják le. Ebben a műfajban jelenik meg legegységesebben a média és az etikai elvek szoros egymásra vonatkoztatása. A közszolgálati kódexek társadalmi normákat tartalmaznak, értékrendet kifejezve. Egyfelől magáról a médiaműködésről: az objektivitás, méltányosság, méltóság, kiegyensúlyozottság elvárásait a műsorkészítésben. Másfelől társadalmi értékeket (nemzeti összetartozás, kulturális sokszínűség, szabadság, demokratikus elvek stb.) fogalmazzák meg s tesznek a média számára követendő, bemutatandó tematikává, szabállyá.

Legyen szó a gyűlöletbeszédéről, közízlésről, értékközvetítésről vagy manipulációról, megfontolandó a média hatásait nem csupán a közlő, hanem a befogadó oldaláról is megvizsgálni. A kellően iskolázott és a média hatásait, technikát, sajátosságait ismerő közösség tagjai és egésze sokkal kevésbé manipulálható, a rákérdezéssel és visszajelzésekkel megóvják magát a nemkívánatos tartalmaktól vagy azok negatív hatásaitól. Ráadásul egy ilyen közönség moderáló erővel hat vissza magára a médiára, ami tovább javítja az etikai normák érvényesülésének esélyét. A befogadás médiatudatossága ezért a sajtószabadság, szólásszabadság ellentmondásainak a feloldásában lényeges tényező.¹⁵

6.6. Blaszfémia és szólásszabadság

Egyházi-vallási szempontból speciális eleme a szólásszabadság körüli dilemmáknak a blaszfémia médiajelenléte. A „vallásgyalázás” fogalma az istenkáromlásból ered, amiről a közvélekedés azt tartja, hogy az iszlám kultúrában létezik – a közelmúlt tragikus terrortámadása egy francia lap (*Charlie Hebdo*) ilyenként értékelt karikatúrái miatt mutatja ennek szélsőséges erejét. Szabályozási szinten ugyanakkor találunk a vallást negatívan beállító beszédet tiltó rendelkezéseket Írország, Norvégia, Dánia alaptörvényében, azonban ezek gyakorlati érvényesítését az Emberi Jogok Európai Bírósága rendre megakadályozza a szólásszabadság jegyében.

Ebben a szabályozási ellentmondásban első helyen nem is a vallási tartalom szerepel, hanem az a kérdés, hogy közösséget is érhet-e sérelem egy vélemény megjelenésével, vagy csak egyéneket. Hasonló kérdést vet fel egy etnikai csoport sérelmére elkövetett negatív megnyilvánulás vagy például a holokauszttagadás is. A jogalkotók abból indulnak ki, hogy sérti az emberi méltóságot, ha egy közösség érzékenységét durván bántják véleményekkel, állításokkal.¹⁶

A megoldandó problémák akkor kezdődnek, amikor definiálni akarjuk a vallásgyalázás mivoltát. Évszázadokon át például a káromkodás tiltott vétségnek

...sérti az emberi méltóságot, ha egy közösség érzékenységét durván bántják véleményekkel, állításokkal.

¹⁵ LÁNYI 2014, 278–280. o.

¹⁶ SCHANDA 2016, 82–83. o.

minősült mint istenkáromlás. Ekkoriban viszont nem az emberi érzékenységet, hanem Istent védte a jog, ami egy szekularizált államban meglehetősen furcsa volna. Ma a valláshoz kötődő személy méltóságának a védelme képezi a törvényi szabályozás alapját. Nehéz azonban meghúzni a pontos határt. Egy mélyen hívő keresztény számára például Jézus szenvedése és kereszthalála, majd feltámadása az egész életét átható hit és identitásadó bizonyosság. Ha egy médiatermék öles betűkkel hirdeti, miszerint Jézus csak egy mese, ez közvetlenül kétségbe vonja identitásának központi magját. Mondhatni persze, hogy a stíluson múlik: ha ezt ténymegállapításként teszi, akkor elfogadható a tartalma okán nem blaszfémiaaként, ha ordenaré vagy gúnyos stílusban, akkor nem. De láttuk az előbbieken, hogy ezeknek a kifejezése, a stílus formáinak megítélése is többnyire véleményes. A megítélés bizonytalanságát a kritikai hangvétel tárgya is fokozza. Például a már említett *Charlie Hebdo* esetében a szerkesztők kinyilvánították, hogy a próféta negatív ábrázolása nem az iszlám, hanem az iszlámon belüli vallási fanatikusok ellen irányult. Vagyis az iszlám közösség nagyobbik része mellett és egy kisebbsége ellen kommunikáltak. Megsértették ezzel a muszlimok vallási érzékenységét?

Mindebből látszik, hogy a blaszfémia kezelésére kevésbé a jog, inkább a társadalmi közmegegyezés, az olyan etikai normák általános megléte kínál esélyt, mint a tisztelet, a tolerancia, az önmérséklet. Azonban az egységes médiavilág szétesése, az ún. „újmédiára” jellemző normapluralizmus nem segíti ennek érvényesülését.

7. A web 2.0: a média „etikátlanítása”?

A tudatos médiahasználat ezredfordulós törekvéseit jelentős mértékben felülírta az a változás, ami a könyvnyomtatás és a sajtó megjelenéséhez foghatóan jelentős változást hozott: a digitális média, majd igen hamar, a mobil és a web 2.0 médiahasználat totálissá válása. Ez a technológiai és használati váltás napjainkban zajlik, végleges és letisztult megállapításokat tudományos alapoossággal még nem lehet tenni a hatásairól, tendenciáiról. (Példaként: a jelenlegi elsődleges világkommunikációs platform, a Facebook alig egy évtizede létezik egyáltalán, hasonlóan a kulturális szocializációban meghatározó YouTube-hoz.) Így itt csak a jelenlegi használat néhány etikai vonatkozását említjük, előre is jelezve, hogy bármikor érkezhetnek teljesen új megoldások, módszerek.

7.1. A fogyasztói tartalomalkotás és az állandó online jelenlét

Amint azt láttuk, a nyilvánosságot egyértelműen szegmentálta a média szereposztása: tartalomalkotók, csatornák (kiadók), tartalomfogyasztók, mindegyikük reflektáló értéklobbista csoportok. Az etikai normák számonkérése, a közízlés vagy a közösségi érdekek közege, az elfogadott kulturális és nézetbeli standardok képviselője egyértelműen meghatározott volt. A funkciókhoz rendelődtek hozzá az etikai normák érvényesítésének a keretei. A tartalomalkotók „céhe”, vagyis az újságíró közösség egy belső szelekciós és normaérvényesítő erővel alakította a tartalom közlési határait. Az úgynevezett *gate-keeperek*, tehát a megjelenések „kapuőrei” (szerkesztőségek, kiadók) további tartalmi szűrőként működtek a személyiségi jogok, valamint további megfontolási szempontok és a szólásszabadság egyensúlyát keresve. Az értelmiségi csoportok megszólalásai önmagukban is súlyjal képviseltek morális megfontolásokat, szolgáltak igazodási pontként vagy éppen tilalomfaként a média számára. A közönség pedig fogyasztotta mindezt, „olvasói levelekkel”, de leginkább közhangulattal, a használat „szavazásával” adva visszajelzést. (Természetesen ez az ideáltipikus modell sok-sok árnyalatban, ellentmondással és következetlenséggel működött.)

Ennek az ökoszisztémának valamennyi elemét alapvetően átalakította a ma legszélesebb elérést és hatást gyakorló internetes média az etikai vonatkozások tekintetében is. A teljesen szabad és igen alacsony belépési küszöbű tartalomszolgáltatás (bárki indíthat blogot, weblapot, hírszolgáltatást, tartalommegosztást anélkül, hogy érdemi indítási, terjesztési költség terhelné, emiatt csekély az anyagi kockázatvállalás, valamint specializált technikai tudást sem igényel) kikerülhetővé tette a „kapuőröket” s velük a standardokat is. Az értelmiségi normaközpontok hatása is esetleges, hiszen kulturális-legitimáló értékérvényesítési erejüknek itt teljesen piaci helyzetben kell érvényesülnie.

Nincs arról szó, mintha nem volnának ebben a médiaközegben is referenciabázisok, szellemi-ideológiai irányok és divatok, de ezek elfogadottsága igen változékony, képlékeny és időleges. Ez éles ellentétben áll az etikai normák stabilitás jellegével, amit a nyelvi standardok feloldódása még inkább csökkent. A folyamatos online lét, a szükségképpen felületes olvasás és a források rendkívül könnyen és gyorsan zajló váltása (szörfölés) ugyancsak az értékek, normák kavalkádjának az élményét adja, ami az etikai szocializációt és mintakövetést egészen új mechanizmusok közé helyezi.

A hagyományos médiaműködés és médiaszereplők keresik a helyüket ebben az információs és morális kakofóniában. Kellően erős közönségbeágyazódással

A folyamatos online lét, a szükségképpen felületes olvasás és a források rendkívül könnyen és gyorsan zajló váltása az értékek, normák kavalkádjának az élményét adja, ami az etikai szocializációt és mintakövetést egészen új mechanizmusok közé helyezi.

érdemi pozíciókat tarthatnak meg vagy építhetnek ki, de egyáltalán nem kizárólagos vagy akár csak túlnyomó szereplői a kommunikációs világnak, különösen a fiatalok körében nem azok. A magyar helyzet specifikuma abban áll, hogy két olyan internetes portál uralja a szolgáltatási piacot, amelyek nem a korábban meglévő sajtóból nőttek ki (index.hu és origo.hu, valamint előbbi blogszférája). Ezeknél sajátos szubkultúrák formálódtak, ami morális normaképzésével formálta a médiahasználók világképét, viselkedési kultúráját is.

7.2. A szólásszabadság digitális zsákutcái

A nyilvánosságot szabályozó, a szólásszabadság korlátait (rágalmazás, személyiségi jogok stb.) biztosító törvények nem vesztik érvényüket az internetes médiában, csak éppen igen nehéz érvényt szerezni nekik. A tartalomszolgáltatókat igyekeznek felelőssé tenni az oldalaikon megjelenő vélemények tartalmáért is, de ez csak részben sikeres, a követhetőség és a technikai korlátok miatt.

...önmagában is etikai probléma, hogy a vélemények szabad ütköztetése, a nézetek szabad vitája lehetséges-e akkor, ha a résztvevők nem vállalják önazonosságukat, valódi identitásukat.

A moderáció, ami a netes tartalom elsődleges beavatkozási formája, erőforrás-igényes tevékenység, automatizálása pedig visszasságokhoz vezet (példárá, amikor a világ egyik leghíresebb, vietnámi háborúból származó képét a napalmbombázás ellen menekülő meztelen kisgyerekekről a Facebook szexuális tartalom okán kitörölte.)

Megfigyelhetők emellett olyan jelenségek is, amelyek sajátos etikai problémákat vetnek fel. Ilyen mindenekelőtt az anonim kommentelés lehetősége. Az

önmagában is etikai probléma, hogy a vélemények szabad ütköztetése, a nézetek szabad vitája lehetséges-e akkor, ha a résztvevők nem vállalják önazonosságukat, valódi identitásukat. Az ebben résztvevők pedig személyesen is súlyos etikai helyzetekbe kerülnek, hiszen identitásuk karakteressége szétbomlik, a külső kontroll híján a kapaszkodói és reflektáltsága csak kisebb mértékben adott. Ugyanakkor a tartalomnak a kommentek szerves részei, mi több, a főszöveggel közel azonos súllyal és értékeléssel olvasott szövegelemek. Tehát a befogadótól külön figyelmet és erőfeszítést igényel, hogy az egymással élesen szembenálló megközelítéseket szét tudja választani.

Külön problémát jelent a szólásszabadságot megalapozó elvekhez képest az a jelenség, hogy egyre inkább megfigyelhető a kommentelés iparszerűvé válása. A társadalmi-politikai vagy éppen gazdasági érdekek mentén szerveződő hozzászólások nyilvánvalóan nem teljesítik a szabad véleménynyilvánításhoz való jog alapfeltételét, magát a véleményalkotást. Ezek megrendelt (esetleg önszorgalomból folyamatosan üzőtt) aktivitások, amelyeket maga az adott internetes közösség sem tud kiszorítani, főként, mivel úgy tűnik, többségbe is kerültek.

Az egyes felhasználó ugyanakkor nem marad egyedül, sőt még stabilabb

normarendszerekbe záródik be. A digitális média (beleértve a televíziót is) a választásban is teljes szabadságot ad. Ennek révén alakulhatott ki az a jelenség, amit az elmúlt két évtizedben tapasztalni, nevezetesen, hogy egyre inkább a saját véleményét, nézeteit visszatükröző televíziós csatornákat, internetes oldalakat, fórumokat, blogokat stb. látogatják a felhasználók. Így a média csoportképző ereje (amiről fentebb szoltunk) erősödik, azonban a közügyek és értékrendek terén zajló véleménycsere beszűkül. Ami a plurális etikai normarendszerek egymás mellett élését, érintkezésének csökkenését hozza magával s így a nagyobb közösség integrációja, az etikai kiegyenlítődés esélye csökken.

8. Összefoglalás és kitekintés

Etika és média egymással szoros összefonódásban létezik. A közlés, a kommunikáció teszi a közösséget, ennek technológiai váltásai egyre inkább stabilizálták a közösség világgépét és normarendszerét. A közvetítetté vált kommunikáció, a média működése önmaga is etikai elveknek alávetett, a személyiség és méltóság védelme, az igazság keresése, a hitelesség kikényszerített norma. Ugyanakkor a társadalom etikai ügyei a médián keresztül jelennek meg, jutnak el a lehető legnagyobb kört magában foglaló konszenzusig, ami az értékrendszerben testesül meg. Ezért nem politikai-ideológiai meggyőződés kérdése, hanem a teljes közösségnek az érdeke a szólás, a véleménynyilvánítás mindinkább teljes körű szabadsága. Az ezzel kapcsolatos ellentmondások folytonos konfliktusokhoz vezetnek, a közgondolkodás újra és újra szembe kell nézzen ezekkel a dilemmákkal, s etikai-társadalmi elveihez igazítva alakítja a szabályozásokat.

Etika és média egymással szoros összefonódásban létezik. A közlés, a kommunikáció teszi a közösséget.

Az eredeti értelmében vett és ekként igen pozitív hozadékokkal járó, a mások iránti tiszteletet és az egyén testi, etnikai, szexuális vagy vallási identitását sértő beszédet tiltó politikai korrektség és a szólásszabadság konfliktusa példát mutat arra, hogy nem szabályozási, hanem közfelfogási eszközökkel kezelhető valamelyest ez a belső konfliktus.

A mind komplexebbé és tagoltabbá váló társadalmakban a közös normarendszer (vallás, kultúra) felbomlása, többközpontúsága körülményei között azonban mind nehezebbé válik az ilyen általános platformok érvényesülése. A multikulturalitás történeti tény – a multikulturalizmus viszont az ezt kísérő ideológia, amely az egymás mellett élő, egymásra vonatkozások sokaságával bíró etikai, életmódbeli normarendszereket egyenértékűnek, egyszerre érvényesítendőnek tekinti. Ennek sok egyéb vonatkozása mellett kifejezetten a szólásszabadság értékének az univerzalizmusa kérdőjeleződik meg, ami a média funkcionalitását tovább gyengíti. A médiaszabadságon és a hozzátartozó szólásszabadságon alapuló nyugati kultúra önfeladása is felrémlik mindebben.

Ez a multimoralitás ráadásul egyre inkább a virtualitás terében mozog. A valóságról alkotott képünk fellazulása a korlátlan internetes (szövegbeli és képi) hamisítások közepette egyfelől az igazság (valóságghűség) morális elvárását bizonytalanítja el. Nem arról van szó, hogy az információ a digitális-képi

Az etikai gondolkodás a médiára reflektálva ma nem tesz mást, mint válaszokat keres a normák pluralitásának és digitális medializáltságának a korában az etikai relativizmus jelenségére.

világban szenvedné csupán el a hamisítást, hiszen az a szöveg korában is általános volt. Most azonban a kommunikációs terek szegmentáltságát erősíti tovább ez a jelenség, ami önmagában is etikai probléma, hatása pedig megint csak az etikai standardok kuszaságához vezet.

A virtuális valóságok mindegyre tökéletesedő technikai megoldásai és növekvő jelentősége pedig újabb, ma még beláthatatlan módon terjeszti ki az emberi cselekvés, viselkedés, személyiség, sőt

identitás morális integritásának határait. Ez már a korai etikai szocializáció időszakában átalakítja az évezredek kognitív és gyakorlati korlátokat: a tetteinkért vállalt felelősséget, a cselekvéseink következményeinek súlyát, a döntéseink (és életünk) megismételhetetlenségét, lezártágát. Vagyis magának az etikának az ontológiai alapjait.

Az etikai gondolkodás a médiára reflektálva ma nem tesz mást, mint válaszokat keres a normák pluralitásának és digitális medializáltságának a korában az etikai relativizmus jelenségére: elfogadására vagy ellenpontosására.

TOVÁBBGONDOLÁST SEGÍTŐ KÉRDÉSEK

- Hogyan változott a kommunikáció a technológiák fejlődésével?
- Mi indokolja a szólásszabadság érvényesülését?
- Milyen korlátai lehetnek a szólásszabadságnak?
- A gyűlöletbeszéd hogyan korlátozható?
- Milyen etikai normáknak van alávetve a média?
- Hogyan járul hozzá a média az etikai normák érvényesüléséhez?

AJÁNLOTT IRODALOM

- BAKER, Edwin C.: Gyűlöletbeszéd. *Fundamentum*, 2008/2. 6–9. o.
- BARBIER, Frederic – LAVENIR, Catherine Bero: *A média története*. Osiris, Budapest, 2004.
- LÁNYI András: Lássuk, Úristen, mire megyünk ketten! In: Lányi András – László Miklós (szerk): *Se vele, se nélküle?* Wolters Kluwer, Budapest, 2014. 277–282. o.

- LUHMANN, Niklas: A tömegmédiá valósága. In: Terestyéni Tamás – Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Gondolat, Budapest, 2007. 104–113. o.
- SCHANDA Balázs: Blaszfémia – a szólásszabadság határa? *In Media Res*, 5. évf. 2016/1. 79–84. o.

Felhasznált irodalom

- BAKER, Edwin C.: Gyűlöletbeszéd. *Fundamentum*, 2008/2. 6–9. o.
- BARBIER, Frederic – LAVENIR, Catherine Bero: *A média története*. Osiris, Budapest, 2004.
- BRIGGS, Asa – BURKE, Peter: *A média társadalomtörténete*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2002.
- CASTELLS, Manuel: *A hálózati társadalom kialakulása*. Gondolat, Budapest, 2005.
- DEWEY, John: *Democracy and Education*. Macmillan, New York, 1916. Web: *Gutenberg Project*. <https://www.gutenberg.org/files/852/852-h/852-h.htm>.
- HABERMAS, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása*. Századvég–Gondolat, Budapest, 1993.
- KONDOR Zsuzsanna – FÁBRI György (szerk.): *Az információs társadalom és a kommunikációtechnológia elméletei és kulcsfogalmai*. Századvég, Budapest, 2003.
- KROKOVAY Zsolt: *Médiaetika*. L'Harmattan, Budapest, 2003.
- LÁNYI András: Lássuk, Úristen, mire megyünk ketten! In: Lányi András – László Miklós (szerk.): *Se vele, se nélküle?* Wolters Kluwer, Budapest, 2014. 277–282. o.
- LUHMANN, Niklas: A tömegmédiá valósága. In: Terestyéni Tamás – Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Gondolat, Budapest, 2007. 104–113. o.
- MANN, Thomas: A Törvény. (1936) In: *Thomas Mann művei*. 9. köt. Ford. Szöllősy Klára. Magyar Helikon, Budapest, 1970.
- NYÍRI Kristóf: Idő és kommunikáció. *Világosság*, 2007/4. 33–39. o.
- PETERS, John Dirham: *A mélység tornácán. Szólásszabadság és a liberális hagyomány*. Wolters Kluwer, Budapest, 2015.
- SCHANDA Balázs: Blaszfémia – a szólásszabadság határa? *In Media Res*, 5. évf. 2016/1. 79–84. o.
- THOMPSON, Judith Jarvis: The Trolley Problem. *The Yale Law Journal*, 94. évf. 6. sz. 1985. május. 1395–1415. o.
- WILKINS, Lee – CHRISTIANS, Clifford G.: *The Handbook of Mass Media Ethics*. Taylor & Francis, New York, 2009.